

Boekbesprekingen

E.M. Wiertz-Boudewijn

THEATER OVER VREDE EN POLITIEK GEWELD.

Een onderzoek naar de weerslag van het pacifisme op het theater in Nederland in de periode 1945-1970.

Stichting Voorlichting Aktieve Geweldloosheid, Zwolle, 1984, 349 pp.

Hun aantal mag dan, althans in ons Westeuropees woongebied, voortdurend afnemen, voor vele toeschouwers blijft het theater de gelegenheid voor een avondje uit; als er dan al enige functie aan de opvoering toebedacht wordt, dan is die te zoeken in het ontspannende gehalte en/of het sociale verkeer. De politiseringstendens van de jaren '60 en '70 heeft, en niet enkel in de Nederlanden, deels succesvol gepoogd deze functie te wijzigen en een verse inhoud te geven. Het theater werd geacht de opdracht te hebben en in staat te zijn tot het aanreiken en doen ontstaan van attitudes, specifieke opstellingsvormen t.o.v. mens en wereld, fundamenteel als wereldbeeld en incidenteel als catalysator van actuele noden en verlangens. Ook E.M. Wiertz-Boudewijn heeft deze probleemstelling aangepakt en ze probeerde het dilemma in dubbele zin nader bij een conclusie te brengen. Het theater HEEFT dan een functie: deze bewering wil niet meer zijn dan het noteren en vaststellen van een feit. Het theater heeft echter eveneens een FUNCTIE; deze suggestie wil dan een taakstelling, een opdracht zijn die voortkomt uit zowel de natuur van het theater zelf en tevens als een specifieke identi-

teitswil in de huidige tijd. Dit tweede standpunt krijgt dan ook doorgaans de grootste nadruk; voor beide standpunten heeft Mw Wiertz-Boudewijn bewijsstof gezocht en gevonden, ondergebracht in een proefschrift voor theaterwetenschap, aangeboden te Utrecht.

In de theatertheorie (en in de wat weerbarstige zijtak van de theater-sociologie) tref je, zodra het kunst-karakter van dit medium niet als prioritair vooropstaat, herhaaldelijk de overtuiging aan dat de theaterkunst de neerslag, zoniet rechtstreekse "weerspiegeling" van maatschappelijk zijn is; deze "mechanistische" stelling weet dan van bij de aanvang reeds bewezen wat ze eigenlijk nog moet zien te staven. Mw Wiertz-Boudewijn sluit zich daar niet automatisch bij aan, stelt veeleer dat het theater de "weerslag" is van maatschappelijk denken en bevinden. Aan de afhankelijkheidsverhouding van het theater is daardoor nochtans slechts weinig gewijzigd; haar overtuiging staat nog steeds axiomatisch voorop, het wishful thinking treedt op als uitgangshouding. Zij heeft zich echter bij voorbaat methodologisch ingedekt; vaak zelfs dreigt haar uiteenzetting te verdwijnen onder de methodische kunstgrepen en een

bonte serie doodoeners of affectieve clichés stelt haar uiteindelijk toch niet veilig.

Gewetensvol vat ze het historisch-sociale klimaat in Nederland na 1945 samen; ze voegt daar een breed algemeen-cultureel panorama, meer dan dat wat in het theater tot uitdrukking is gekomen, aan toe en schetst uitdrukkelijk de voortgang van de vredesgedachte en het vredesonderzoek tussen 1945 en 1970. Haar verduidelijkingen m.b.t. de door haar te gebruiken methodes van analyse verantwoordt de centrale doelstelling: dramatologisch wil ze dramatekst en themastructuur blootleggen en uitpluizen, theatrologisch wil ze de precieze realisering op de scène reconstrueren in de receptiedocumenten, pacifistisch wil ze de bijgetreden inzichten catalogeren en classificeren die uit het vredesonderzoek resp. de polemologie gewonnen zijn en tenslotte wil ze dit alles in kruisverbinding statistisch in diagrammen en grafieken objectiveren. Tegelijk kondigt ze aan deze kruistocht te willen voltooien zonder gebruik te maken van vooropstaande artistieke en ethische waardeoordelen.

Zij stelt dat ze wil onderzoeken hoe het theater het kritisch vermogen bij de toeschouwer kan ontwikkelen. Ik stel, na zorgvuldig afwegen van de methoden die ze heeft ingezet en het gebruik dat ze maakt van de daardoor ter beschikking gekomen bevindingen, dat ze daar niet toe komt. Ze stelt wel als conclusie dat haar doelstelling is uitgevoerd, dat ze dus heeft aangetoond hoe dat kritische vermogen bij de toeschouwer zo of anders bevorderd werd. Ik moet tot de conclusie komen dat de specifieke wijze waarop het theater daartoe in staat geacht kan worden, nergens het specialistische

object van naspeuren en besluiten is geworden. De langademige inspanning waarmee ze tekst en receptie-documenten uitzuivert naar impulsen en normen, volstaat kennelijk om vol te houden dat de toeschouwer kritisch geactiveerd werd. Ik sluit dat beslist niet uit; alleen is het niet haar slag adstructie dat mij tot instemming met haar stelling weet te verleiden.

Ze maakt geen geheim van haar naïef-progressistische instelling; dat is haar goed recht en het komt mij niet toe haar daarover te beknibbelen of terecht te wijzen. Wetenschappelijk echter — en het is toch deze aspiratie die haar inspanning motiveert — voegt dit slag woordgebruik geen argumenterende energie toe aan haar uiteenzetting; doorslaggevend is vaker de geprononceerd voorgehouden eigen overtuiging dan het aantoonbaar gemaakte gelijk resp. ongelijk van haar bewijsopbouw. Haar voorkeur voor lapidaire, soms formuleachtige bepalingen of omschrijvingen van ideeën of kenmerken stelt haar doorlopend bloot aan reeksen vraag- en uitroeptekens. Mensen voor lief nemen blijft wetenschappelijk ondeugdelijk, waarbij ik niet betwist dat dit soort strategie in de concrete maatschappij veelvuldig toepassing vindt en resultaten aanwijst.

Mw Wiertz-Boudewijn put haar begrippenvoorraad uit het vredesonderzoek: de soorten vrede en geweld, conflict en agressie, afschrikking en autisme; deze termen en waar ze voor staan, worden dan bepalend voor het thematische onderzoek. Voor de tekstdramatische en dramaturgische analyse leunt ze aan bij Verhagen, Van der Kun en Beckerman; blijkbaar is de ene theoreticus bruikbaar als de andere geen openingen biedt, uitgeput is of haar

conclusie in de weg staat. Of dit zomaar kan, is evident geen vraag; toch zijn de benaderingsfundamenten van deze drie theoretici nauwelijks identiek te noemen.

Zij verklaart bovendien het liever over "ontvangst" dan over "receptie" te willen hebben. De verantwoording van de wisselterm is niet zonder betekenis. Zij ondervraagt de reactiedocumenten niet naar de attitude, commentaar en houding die ze eventueel bevatten maar roept ze enkel in om haar eigen dramatekstanalyse te toetsen aan de hand van uitspraken m.b.t. de uitgebrachte opvoering. Onuitgesproken reduceert ze receptie tot orale overlevering en ze stelt dat, bij de afwezigheid van statistisch relevante bronnen en tijdgenoten, dit haar onmogelijk is gebleken. Ze heeft blijkbaar geen zicht op de mogelijkheden die recent binnen het historische receptieonderzoek, ondertussen zoets als een zelfstandige tak binnen de publieksanalyse, ter beschikking zijn gekomen. Uiteindelijk blijft het reële publiek dan ook helemaal weg uit haar resultaten tenzij in de vorm van berichten die de recensenten daarover in hun krantenstukje zelf kwijt wilden. Dat mentale evolutiegeschiedenis in en op grond van het theater toch wel niet kan zonder dat de onmiddellijk betrokkenen daarin opgenomen worden, is ronduit een afwezig inzicht. Enige essentiële analysetechniek m.b.t. precies die tijdgenoten om wie het ook haar in eerste instantie begonnen is, blijft dan ook, en zelfs zonder discussie, verwaarloosd.

Ook de criteria waarop ze tot selectie van expliciet te behandelen dramateksten resp. theateropvoeringen besloten heeft, blijven vreemd. Zij neemt enkel die drama-

teksten ter analyse op die na 1900 werden geschreven; dat houdt al meteen in dat het tekstgehalte zelf, de verbaal-dramatische notatievorm eenzijdig dominant wordt. Vooral echter veronachtzaamt ze daardoor (wat juist de theaterwetenschap bij voorrang ter harte dient te nemen) dat de opvoeringsintentie, het interpretatieconcept dat de theaterproductie kenmerkt, verregaand verschillen kan van wat de tekst als auteursintentie al dan niet voorstaat en verkondigt.

Vervolgens citeert ze het repertoire van Nederlandse en de gastopvoeringen van buitenlandse gezelschappen. In volume van behandelbaarheid valt dat nog altijd te groot uit en dus beperkt ze zich tot enkele producties die ze met ruimere aandacht uit elkaar haalt. Wat echter leidt haar bij deze reducerende selectie? "Belangwekkende theatrale aspecten". Plotseling is het theatrale kenmerk determinerend terwijl ze er eerst dramaturgische en thema-analytische aspecten mee op het oog heeft. Daarnaast echter zouden de door haar uitgekozen opvoeringen de thema's (Protest, Geweld, Maatschappijverandering, Autisme) voorbeeldig illustreren. Dat houdt toch in dat ze gevonden heeft wat ze voorop wou stellen; ze voegt daar weliswaar in snelle mededeling nog een stuk of wat andere opvoeringen aan toe maar rechtvaardigheidsmanie lijkt hier principieel te zijn opgegeven.

Een fundamenteel bezwaar dat ik tegen dit soort behandeling inbreng, heeft te maken met wat ze eigenlijk zoekt. Dat is in slechts relatieve zin een poging tot een alternatieve theatergeschiedenis; ze beoogt, gebruik makend van het theater, een ontwerp tot bewustzijns-geschiedenis. Dat bewustzijn zoekt ze op in de

primaire tekstlaag van de auteur; als daartoe gelegenheid bestaat (met-een haar methodologisch grondvlak wankel makend), voegt ze de adaptatie-intentie, de actualiseringstendens (ofschoon alle antieke teksten al vooraf werden afgevoerd) of enige opvoeringsbedoeling toe. Ze heeft echter nauwelijks oog voor het bewustzijnsactuele aspect van auteur, theatermakers en vooral toeschouwers; ieder voor zich kunnen deze factoren onderling ver uit elkaar liggen. Ik stel dat enkel het interactieproces van al deze factoren tenslotte zo iets als een essentie van bewustzijnsactueel reliëf kan inhouden; het zelfs maar zoeken naar dit mentaal-artistieke osmose-resultaat heeft ze echter al vooraf uitgesloten.

Deze toch vrij uitvoerige periode tussen 1943 en 1970 (1945 en de euforie, 1950 en de Korea-crisis, de jaren 60 met de mei 68-sentimenten en het Viëtnamreliëf) is bovendien in zich ook mentaal-evolutief sterk op te delen; deze scharnieren brengt ze wel cultuur- en theaterhistorisch aan maar onvoldoende mentaalhistorisch; voor mij maakt dit één van de wezenlijke zwakheden van dit proefschrift uit. De diverse omslagtendensen, zowel inhoudelijk als expressief gemanifesteerd, hebben nu eenmaal ook verschuivingen, wisselingen, ommekeren in de gevoeligheid, de aanspreekbaarheid van het publiek ingehouden. Deze eerst identificeerbaar en bepaalbaar te maken, ze vervolgens in de theateractiviteit te willen terugvinden en er de aard, de strategie en het impact van te beschrijven, zowel naar de theatermakers toe als naar de toeschouwers, kon een alternatieve thesis hebben opgeleverd; de betrouwbare waarde daarvan kon een geldiger maatstaf hebben betekend

dan het vrome overtuigingsdenken dat nu te vaak in de plaats is gekomen van aantoonbaarheid en dus historische correctheid.

Haar persoonlijke structurering van deze periode maakt o.m. gebruik van het jaar 1960 als een datum waarop fictie als aanleiding tot stofkeuze ophoudt in aanmerking te worden genomen. Genretheoretisch is ze daartoe volledig gerechtigd. Is deze schakering echter mentaalhistorisch, afgezien van het theaterhistorische, echt ook fundamenteel? Is m.a.w. theatervernieuwing (hier te eenzijdig geaxeerd op structuuropvatting van de dramatekst en op anti-aristotelianisme in de Brecht-zin) de enige betrouwbare indicatie (behalve een signaalintentie het medium, wellicht ook de thematiek, anders aan te vatten) dat het attitude-impact gegarandeerd een ander gehalte zal gaan aannemen?

Mw Wiertz-Boudewijn sluit haar proefschrift triomfantelijk af. Zij komt tot de conclusie dat politiek en geweld in bedoelde periode in de gespeelde stukken hun weerslag hebben gevonden. Theater is dus een spiegel van de maatschappij. Mij blijft nochtans de vraag drukken of daarmee ook het kritische vermogen van de toeschouwer bevorderd werd, en ik herinner me dat het daarom begonnen was? Zij is daar stukken terughoudender over. Ik citeer even uitvoeriger: "Zolang het ideëel-ethisch/moreel of pragmatisch-ethisch/moreel protest tegen politiek geweld niet samengaat met de thema's Geweld, Maatschappijverandering en doorbreken van Autisme en het theater op het multidisciplinaire vlak (met psychologie, geschiedenis, enz) niet gesteund wordt door het vredesonderzoek en door de vredesbewegingen kan de

toneelkunstenaar zijn stem verheffen en kunnen alle toneelvernieuwingen door het publiek bewonderd worden, maar het politiek geweld en de oorlogsvoorbereiding zullen ongehinderd doorgang vinden." (260–261). Dit katergevoel verhindert haar nochtans niet even verderop te stellen dat het theater in Nederland bijgedragen heeft "tot de emancipatie van de toeschouwers jegens de vraagstukken van politiek geweld" (275). De eerste conclusie lijkt me plausibeler dan de tweede, niet omdat ik ze bij voorkeur zou delen (dat wens ik beslist niet) maar omdat haar argumentering onvoldoende de correctheid van haar stelling heeft aangetoond. Wat b.v. indien de maatschappelijke discussie van oorlog en vrede de repertoire- en theatermakers de impuls zou hebben gegeven ook op de planken dit thema aan te bieden en ze op de actualiteit in te haken? De onhoudbaarheid van deze eventuele stelling mocht ik in dit proefschrift aangetoond verwachten; dat nu is beslist niet het geval.

Opiniëring, die ik principieel alleen

maar wens te respecteren, wordt hier met wetenschappelijke ambities aangeboden. Haar menselijke credo, zelfs strijdvaardigheid kan ik bewonderen en bijvallen, haar wetenschappelijke uitvoering valt me te zwak uit waardoor in repercurssie ook haar opinie aangetast raakt. Ongetwijfeld bevat dit proefschrift waardevolle kleinigheden en het thema-op-zich reeds schenkt je terug vertrouwen in de sociaalmaatschappelijke zelfverantwoording van wat zo gaarne een etherische vakbeoefening wordt geacht. Maar ze houdt uiteindelijk niet wat ze zichzelf heeft beloofd. Het vredesonderzoek gaat, los van maatschappelijke discussie en de petitionnementsdrift, ondertussen voort. En ook de vredesbeweging mag niet aflaten. Dat het theater er essentieel toe bijgedragen heeft dat binnen bredere lagen van de bevolking de vredesbehoefte sterker leeft dan tijdens de voorgaande periodes, blijft echter een hypothese die in deze tekst onvoldoende hard werd gemaakt. Ik had er wat voor gegeven dat het andersom was geweest.

Carlos Tindemans

**Peter van Eekert, Duco Hellema, Adrienne van Heteren
JOHNSON I.OORDENAAR !**

**De kwestie Viëtnam in de Nederlandse politiek. 1965–1975.
Amsterdam, Jan Mets 1986, 188 blz.**

De enige en echte massa-beweging die Nederland in de zestiger en de zeventiger jaren kende was de Viëtnam-beweging. Tot die conclusies moet men wel komen na kennis te nemen van het historisch overzicht-werkje dat P. van Eekert e.a. schre-

ven over de kwestie Viëtnam in de Nederlandse politiek. De Viëtnambeweging werd gedragen door een brede massa. Vooral jongeren dan. En ook veel kerkelijk georganiseerden die vanuit ethische motieven hun protest tegen de volkerenmoord

in Indochina lieten klinken.

De acties tegen de imperialistische oorlog die de Verenigde Staten in Viëtnam voerden, kwamen pas goed op gang naar aanleiding van de bombardementen en het actieve ingrijpen van het Amerikaanse leger tegen de rebellie van de Vietcong. Tot ontsteltenis van vele Nederlanders zagen zij op de televisie iedere dag de bommen op een weerloze burgerbevolking neerdalen. Meteen moest men dan ook een standpunt innemen tegen of vóór de oorlogsinspanningen van Washington en daarbij het bondgenootschap in NATO-verband opnieuw kritisch bekijken.

Dat vooral de jongeren in verzet kwamen, was niet zo vreemd. Een hele jongerencultuur was immers al tot leven gewekt en het generatieconflict politiseerde zich snel rond de mondiale problematiek. Waarbij die jongeren zich weinig of niets meer wilden aantrekken van het opgefokte vijandbeeld: de bloedorstige bolsjewik met het mes tussen de tanden.

De massabeweging had enige tijd nodig om op gang te komen. Vanaf 1965 opereerden de eerste comités die protestvergaderingen, straatmanifestaties en pamfletten verzorgden. Verschillen in opvattingen bestonden er tussen de diverse actiegroepen rond de Viëtnam-kwestie. Er waren de radicalen die van de anti-imperialistische strijd een confrontatieobject wilden maken. Anderen wilden de beweging in rustiger vaarwater loodsen om zo ook de sociaal-democraten en de verontruste confessionelen mee te krijgen. Die laatste strategie bleek het efficiëntst: voor de Nederlandse regering was het niet langer meer doenbaar om het protest met politiegeweld van de straat te ranselen. De keuze "Johnson Moordenaar!" ver-

tolkte hierbij perfect wat de meeste mensen voelden. Maar helaas mocht men toen nog geen "bevriend staatshoofd" beledigen zonder het risico te lopen in de gevangenis te belanden. Achteraf bleek dat één van de beslissende misstappen te zijn die de regering in Den Haag beging in haar streven lippendienst aan Washington te bewijzen. Men kon nog wel een anonieme demonstrant in de kraag grijpen, doch niet vooraanstaande opposanten (professoren, geestelijken) in de nor draaien. Johnson bleef dus wat hij was: een moordenaar.

Een interessante stelling in het boek is dat de massabeweging tegen de oorlog in Viëtnam eigenlijk maar marginaal de besluitvorming van de Nederlandse regering heeft beïnvloed. Tussen 1966 en 1972 regeerden immers de rechtse partijen. Die bleven doof en blind voor de protesten en bleven pal achter de grote broer in Washington staan. In de sociaal-democratische PvdA kreeg de stroming Nieuw Links, die kritisch stond ten aanzien van Washington en de blinde trouw aan de NATO, de overhand. Dat liet protesten toe in het parlement en dreef ook de meer rechtse elementen in de PvdA op straat om te demonstreren tegen de bombardementen op Noord-Viëtnam. Toen de sociaal-democraten in 1973 in de regering kwamen, zat iedereen te wachten op een regeling van de Viëtnam-kwestie aan de onderhandelingstafel. Doch van de Nederlandse regering kon men niet zeggen dat ze Washington liet vallen.

Een analyse van het onvermogen van de CPN om de Viëtnam-beweging strategisch juist te beoordelen vinden we in dit boek. De CPN heeft ook nauwelijks een rol gespeeld in de beweging. Men was wel tegen het Amerikaanse imperialisme, doch men

was bang dat de Viëtnam-beweging, gedomineerd als die werd door pacifisten en linkse christenen, zou streven naar een regeling in Viëtnam waarbij de Amerikanen alsnog aan de "neutralistische touwtjes" zouden trekken. Ook was de CPN bang dat Viëtnam een wereldoorlog zou uitlokken. Iets waar men in Moskou voor bevreesd was. Daarbij kwam nog dat de CPN in die tijd een "onafhankelijke koers" (noch Moskou, noch Peking) aanhield, wat ook al niet bevorderlijk was voor de duidelijkheid in de communistische stellingnames.

Een heel belangrijke rol in de Viëtnam-beweging heeft zeker de pacifistische PSP gespeeld. Die partij met haar "Derde Weg"-ideologie had een aantal geroeyerde communisten opgenomen. Die geroeyerde communisten speelden een zeer vooraanstaande rol in de Viëtnam-beweging. Dat waren met name Piet Nak en Co Dankkaart. Voor de CPN was dat uiteraard een moeilijk te verteren zaak.

Uit het verzet tegen de Amerikaanse oorlogshandelingen in Viëtnam mogen we ook opmaken dat de Nederlandse bevolking in grote meerderheid uit humanitaire en ethische motieven haar afkeuring liet blijken. Het verzet was zeker niet uitgesproken politiek gekleurd. Bij de meeste mensen leefde de idee dat het een strijd was van "goed" tegen "kwaad", waarbij het kleine maar dappere Viëtnamese volk stand hield tegen een oppermachtige en boosaardige vijand. De hulp aan het Viëtnamese volk bleef hoofdzakelijk

humanitair van aard: voedsel en medicijnen sturen.

Over deze studie vallen goede en slechte dingen te zeggen. Het goede van dit boek is dat het een eerste poging is om de omvang en de invloed van de Viëtnam-beweging te schetsen en te evalueren. Zo krijgen we een chronologisch opgezet verhaal over het verloop van een beweging die massa's op de been bracht, doch die uiteindelijk weinig impact had op de besluitvorming op het hoogste niveau. Nederland bleef een trouw schoothondje van Amerika. De NATO werd door Viëtnam niet opgeblazen.

Helaas is deze studie op vele punten nogal impressionistisch. We moeten het doen met soms vage omschrijvingen en inschattingen. Hoe de Viëtnam-beweging door alle volksdelen en landstrekken van Nederland heenliep krijgen we slechts heel grof te horen. Belangrijke figuren uit de Viëtnam-beweging worden summier aangeduid. Mensen als Piet Nak en Co Dankkaart mochten wel een uitgebreidere biografische introductie krijgen. Ook ware het wellicht nuttiger geweest dat het onderzoek zich sterker had toegespitst op een aantal deelterreinen of beperkt tot bijvoorbeeld Amsterdam. Dan had men het enorme bronnenmateriaal intensiever kunnen benutten. Nu krijgt men de indruk dat het onderzoek nogal sterk beperkt was tot enkele landelijke dagbladen en officiële regeringspublicaties. Dat is jammer, want de Viëtnam-beweging was een echte "basisbeweging".

André Mommen